

Василь Переверзів як природознавець, дослідник, мандрівник і колектор

Ігор Загороднюк, Євгенія Улюра

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., E. ULYURA. *Vasyl Pereverziev, a naturalist, researcher, traveller, and collector.* — An essay about a researcher from the Kharkiv Zoological School who, despite his ornithological background, became interested in rodentology. Vasyl Pereverziev had lived a bright but short life (1885–1920). The researcher was one of the most productive collectors (up to 700 sp. of mammals in the collections). The researcher had accumulated unique collections of mammals from Kharkiv, the North Caucasus and the Caucasus, Altai, Mongolia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and other regions. He is the author of the first systematic revision of ‘wood mice’ of Slobozhanshchyna, where ranges of three morphologically close species of *Sylvaemus* overlap.

Біографічні деталі

Переверзів Василь Володимирович (вар.: Переверзев) народився 1885 р. в Сумському повіті (без дет.)¹. Закінчив Ізюмське реальне училище Харківського технічного інституту. 1904 р. (остання цифра не точна) вступив на природниче відділення Харківського університету (ХУ), був у списку студентів до 1907–1908 н. р.². З 1909 р. (з 24 років) — співробітник Харківського комерційного училища (ХКУ). За архівними даними (форум щодо історії училища), В.В. був серед викладачів ХКУ: на службі в училищі з 22.08.1909, на посаді викладача (природознавство, географія, ботаніка) з 01.09.1911. Є згадка про В. Переверзієва та його мандри з учнями ХКУ у 1913 р. до Кунгурської льодової печери (Урал, <https://bit.ly/3s50qcR>)³. На вебсайті ХНАУ в розділі «Наукова спадщина викладачів ХНАУ» у списку викладачів біології вказано «Переверзів Василь Володимирович — асистент ХУ, тимчасово асистент кафедри зоології [ХНАУ] у 1914–... рр.» (<https://bit.ly/3rW9yQF>).

¹ Дані про місце й дату народження, роки та назви навчальних закладів взято з реєстру студентів Харківського університету за 1907–1908 рр.

² Про нього, В. Аверіна та інших членів студентських натуралістичних гуртків часу бл. 1903–1908 рр. згадує у своїх спогадах і Л. Шкарбатов (Овечкин 2005: глава 2).

³ На вебсайті цієї пам'ятки вказано, що «Екскурсанти з Харкова [ХКУ] опублікували результати своєї захопливої подорожі Уралом в училищному щорічнику. Керівник цієї групи, штатний викладач училища та асистент Харківського університету В. В. Переверзів писав, що Кунгурська печера перебуває на землі сільської громади, яка здає її в оренду за 40 рублів на рік...».

Відомості про дослідника зібрано по крихтах із різних джерел (серед них: Сушкін 1928; Овечкин 2005 та ін.), дані з історичних форумів (зокрема й щодо ХКУ <https://bit.ly/3rYCeIV>), а також розвідка на основі аналізу наявних в ННПМ колекцій. Опис біографії обсяжний через численні припущення.

Рис. 1. Вершник у тайзі. Світлин дослідника немає. Ним міг бути цей вершник, що на фото в табл. V у книзі «Трахи Алтаю» (Сушкін 1938).

Принаймні з 1911 р. був також асистентом Харківського університету, проте його як студента й учасника алтайських експедицій 1912 р. та 1914 рр. згадує П. Сушкін (1938). Втретє був на Алтаї у 1915 рр., але як «асистент при Зоологічному кабінеті ХУ» (Сушкін 1938: 31). Зі спогадів В. Водяницького слідує, що В. Переверзів був асистентом кафедри безхребетних Харківського комерційного училища у 1905–1915 рр. («протягом 10 років»)¹. При кафедрі діяв кабінет природничої історії та гурток, широко відомі в місті.

З 1915 р. В. Переверзів постійно працює в Харкові, і, як свідчать колекції, він у цей період здійснював збори на Донецькій біостанції, брав участь у низці експедицій на Північний Кавказ та в Казахстан.

У вересні 1919 р. був мобілізований разом з іншими викладачами Добровольчою Армією в артилерійську частину. Ця частина «успішно» відступала на Ізюм, Ростов і врешті до Новоросійська, де очікувалася евакуація «білих» пароплавами. Після прибуття до Новоросійська (у грудні 1919 р.) Переверзів працював у штабі, а навесні [1920 р.] він захворів на висипний тиф і помер (Водяницький 1975; Овечкин 2005)². Місце поховання невідоме.

Ключові доробки в галузі теріології

Відомостей про дисертаційні дослідження Василя Переверзієва немає, проте величезний обсяг матеріалів зі степового Передкавказзя та північного Кавказу дозволяє припустити, що дослідник приділяв значну увагу гризунам цього регіону (найімовірніше з М. Калабуховим) і, отже, припускаємо, готував дисертаційну роботу з родентофауни Передкавказзя.

¹ За В. Водяницьким, «1915–1919 гг. Ассистенти нашей кафедры безхребетных Виктор Евгеньевич Геркевич та Василь Володимирович Переверзев протягом уже десяти років викладали у Харківському комерційному училищі, створивши там чудовий кабінет природничої історії.»

² В. Водяницький зазначає: «Після прибуття в Новоросійськ Переверзев та Гінце померли від висипняка, а я переніс у госпіталі кілька нападів поворотного тифу.» У базі даних вояк Білої армії є інформація, явно дотична до В. П.: «Переверзів. Поручник. У Збройних Силах Півдня Росії з 2 квіт. 1919[;] на груд. 1919 — початку 1920 [р. —] помічник ад'ютанта мобілізаційного відділу штабу Військ Новоросійської обл.» (<https://bit.ly/3H1njSx>).

Відома лише одна його публікація — про таксономію лісових мишей Харківщини (Переверзиев 1915), важливою у зв'язку з проблемою сходження ареалів морфологічно подібних видів мишаків, що згодом стало предметом спеціального дослідження (Загороднюк 1993). Фактично це було перше спеціальне дослідження після того, як стали розрізняти «великих» і «малих» лісових мишей (по суті розділили *Sylvaemus tauricus et sylvaticus*, а в межах «*sylvaticus*» — розрізнення *sylvaticus* (s. str.) та *mosquensis* (= *uralensis*).

Його збори ссавців відомі з періоду 1910–1916 рр. з різних областей України (Полтавська, Харківська, Катеринославська губ.), Передкавказзя, Приєльбрусся, Алтаю, Монголії, Казахстану тощо (за каталогом ссавців відділу зоології ННПМ). Зразків дослідника в ННПМ є чимало: близько 500 зразків (+ 197 у відділі палеонтології: З. Баркасі, особ. повід.)¹. Понад те, виявлено документ, що свідчить про передачу зразків до Києва 1937 р. (рис. 2).

У базі даних теріологічних колекцій відділу зоології ННПМ є інформація щодо таких обсягів здобутих В. Переверзиевим зразків (матеріали старіші 1920 р. не враховано як, очевидно, помилкові записи)²:

- зразки — всього 476, у т. ч. за родинами: гризуни — Muridae (214 екз.), Cricetidae (138 екз.), Sciuridae (58 екз.), Muoxidae (7 екз.), Sicistinae (3 екз.), Allactagidae (2 екз.); зайцеподібні — Ochotonidae (20 екз.), Leporidae (11 екз.); хижі — Mustelidae (12 екз.), Canidae (7 екз.); комахоїдні — Erinaceidae (3 екз.), Talpidae (1 екз.);
- роки — 1910–1916; щодо більш віддалених дат: є два зразки 1904 р. з Бурятії та Сх. Казахстану, дані про які треба уточнювати) та низка зразків 1920–1935 рр., належність яких, судячи з дат, до зборів В. Переверзиева, неможлива (смерть 1920 р.). Розподіл зразків за роками нерівномірний, період найбільшого накопичення колекцій — 1913–1915, за роками розподіл такий: 1910 — 1, 1912 — 24, 1913 — 16, 1914 — 231, 1915 — 202, 1916 — 1, 1919 — 1, 1920 — 1 зразок.

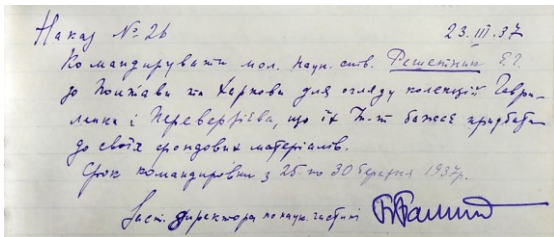

Рис. 2. Наказ по Зообін 23.03.37 на відрядження Є. Решетник «до Полтави і Харкова для огляду колекцій Гавриленка та Переверзиева, що їх інститут бажає придбати для своїх фондів матеріалів». Архів ІЗАН (фото Е. Король).

¹ Зразків цього колектора не виявлено в колекціях Музею природи Харківського університету (Ю. Ільохін, особ. повід.), що може бути саме наслідком того, що все було вивезено до Києва.

² Наприклад, у колекції є 4 зразки *Nyctalus noctula* з різних місць Ніжинського та Ічнянського районів Чернігівщини 14.05. та 31.08.1929, де не бував В. Переверзиев (та й не міг бути, бо загинув 1920 р.), напевно, зібрані В. Великановим, проте у зв'язку з репресіями його матеріали «специ» переписували на інших колекторів, зокрема й померлих (Загороднюк 2013).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Однією із найпримітніших особливостей зразків, що були зібрані В. Переверзєвим, є те, що при виготовленні тушок, чистці черепів та написанні етикеток дослідником проявлена максимально можлива охайність, а часто й взірцевість. До нас те саме відзначив і П. Сушкін (1938): «З цієї подорожі [Алтай 1915] [Василь] Переверзєв привіз 316 чудово відпрепарованих птахів, які виявилися надзвичайно цінним доповненням до моєї колекції» (с. 31)¹.

На вебсайті Харківського зоопарку в розділі «Історія акваріуму» зазначено, що «22 серпня 1910 р. ... відкрилася перша Харківська виставка акваріумістів та тераріумістів. ... В. В. Переверзєв здивував створеним ним акваріумом-етажеркою, що має 10 відділень» (<https://bit.ly/311Gf54>). А в історії Кунгурської крижаної печери (Урал, м. Кунгур) зазначено, що «у 1913 р. в Крижану печеру приїхала група учнів ХКУ і її керівник В. В. Переверзєв писав, що печера перебуває у віданні сільської громади...» (Рапп 2010).

Література

- Водяницький, В. А. 1975. *Записки натуралиста*. Академия наук СССР. Ред. В. В. Шулейкин. Наука, Москва, 1–191. URL: <https://bit.ly/3JEj0OD>
- Загороднюк, И. В. 1993. Идентификация восточноевропейских форм *Sylvaeus sylvaticus* (Rodentia) и их географическое распространение. *Вестник зоологии*, 27 (6): 37–47.
- Загороднюк, І. 2013. Всеволод Великанів — дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 11: 115–134.
- Овечкин, А. Е. 2005. Глава 2. Студенческие годы (1903–1908). Глава 4. Катастрофа (1917–1920). В кн.: *Леонид Андреевич Шкорбатов (1884–1972)*. Наука, Москва. URL: <https://bit.ly/34TZgrA>, <https://bit.ly/3oWbVkJ>
- Переверзєв, В. В. 1915. К вопросу о систематическом положении харьковских лесных мышей. *Бюллетень о вредителях сельского хозяйства и мерах борьбы с ними*. Харьков, № 3: 14–19.
- Рапп, В. В. 2010. *Кунгурская Ледяная пещера. Путеводитель*. ООО Маматов, Санкт-Петербург, 1–60. ISBN 978-91076-044-2. <https://bit.ly/2HfSLOa>
- Сушкін, П. П., 1938. *Птицы Советского Алтая и прилежащих частей Северо-Западной Монголии. Том I*. Издательство АН СССР, Москва, Ленинград, 1–319 + табл. I–XXII.

ЗАГОРДНЮК, І., Є. УЛЮРА. Василь Переверзєв як природознавець, дослідник, мандрівник та колектор. — Нарис про дослідника з харківської зоологічної школи, який, попри орнітологічні початки, захопився родентологією. Василь Переверзєв прожив яскраве, але коротке життя (1893–1920). Дослідник став одним з найпродуктивніших колекторів (є до 700 зразків ссавців у колекціях). Переверзєв зібрав унікальні колекції ссавців з Харківщини, Північного Кавказу й Передкавказзя, Алтаю, Монголії, Казахстану, Киргизстану тощо. Йому належить перша систематична ревізія «лісових мишей» Слобожанщини як регіону сходження ареалів трьох морфологічно подібних видів *Sylvaeus*.

¹ На сайті Дарвінівському музею відзначено, що в колекції цього музею є 8 тушок птахів із зібрань В. Переверзєва, що надійшли з колекціями П. Сушкіна.